

Др Живко Аврамовски

АНТИСОВЈЕТСКИ СТАВ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ И ЗАПАДНЕ СИЛЕ 1935. ГОДИНЕ

Долазак Хитлера на власт у Немачкој створио је нову ситуацију у Европи и знатно утицао на даљу спољнополитичку оријентацију Француске и њених источноевропских савезника, пре свега чланица Мале антанте. Нацистички спољнополитички циљеви непосредно су угрожавали Француску и њен систем у Европи, изграђиван од завршетка првог светског рата. То је пре свега отворени антагонизам са Француском, коју је Хитлер означио као највећег непријатеља Немачке и зато као први циљ своје политике поставио сламање француске политичке хегемоније у Европи.¹ Поред тога, нацистичка политика освајања „животног простора“ на истоку Европе и стварања привреде на великом простору (Grossraumwirtschaft), у коју је требало да буду укључене земље источне и југоисточне Европе под пуном немачком доминацијом, претпостављала је разбијање француских „бочних савеза“, који су створени у источној Европи као замена за губитак Русије као савезника против немачког притиска.

Насупрот томе, победа националсоцијализма у Немачкој примљена је у ревизионистичким земљама као одлучујуће јачање услова за промену граница створених мировним уговорима. Италија је убрзо иступила с предлогом пакта четири велике силе, који је имао за циљ да изолује Совјетски Савез, сломи француску хегемонију и одлучује о ревизији мировних уговора.²

Земље Мале антанте су се и саме осећале угроженим од растућег немачког и италијанског притиска, као и оживљавања

¹ Büchler Johannes, *Deutsche, Geschichte Sechster Band, Vom Bismarck-Reich zum geteilten Deutschland*, Berlin 1960, 721.

² Campus, Eliza, *Pactul cvadripartit 1933. Omagiu lui P. Constanti nescu-jasi cu prilliejul implinarii a 70 de ani*, Bucuresti, 1965, 595 — 598.

мађарског и бутарског ревизионизма. Зато су и оне тежиле већем међусобном повезивању ради успешног супротстављања овим ревизионистичким тенденцијама, којима је поговодила политичка клима у Европи. Већ 16. фебруара 1933. године потписан је Организациони пакт Мале антанте, који је предвиђао међусобно консултовање и заједничко иступање држава-чланица у свим спољнополитичким питањима.³ Почетком фебруара 1934. године потписан је и Балкански споразум између Југославије, Румуније, Турске и Грчке, што је оцењено као још један успех француске политике.⁴ Италија је на ово повезивање антиревизионистичких земаља одговорила потписивањем пакта с Аустријом и Мађарском 17. марта 1934. године (Римски троугао).⁵

У оваквој политичкој констелацији почела је све више да расте политичка улога Совјетског Савеза. Сада су буржоаско-демократски кругови у Француској и Чехословачкој почели да коригују своју антисовјетску политику и да теже зближењу са Совјетским Савезом, како би били ојачани антинацистички блок и колективна безбедност, која без учешћа Совјетског Савеза није више могла ефикасно да функционише. Поред тога, француска влада је повезивањем са Совјетским Савезом настојала да ојача своје позиције према Енглеској, која је водила политику равнотеже сила у Европи, показивала симпатије за немачку антикомунистичку и антисовјетску политику и наметала Француској тактику попуштања и компромиса према Немачкој.⁶ Да би француска политика сарадње са Совјетским Савезом могла да се реализује, постављало се као неопходан услов промена политичких односа чланица Мале антанте према њему. Ниједна од ових земаља није имала дипломатске односе са совјетском владом.

На другој страни, Хитлерова политика је своје експанзионистичке циљеве хтела да постигне под заставом антикомунизма и антисовјетизма, што је директно угрожавало безбедност Совјетског Савеза. Зато је совјетска влада повела активну политику очувања мира, односно онемогућавања агресије фашистичких држава. Саставни део ове спољнополитичке активности била је и спремност за зближење са Француском и земљама Мале

³ Вид. о томе: Bistricky Valerian, *Pokus o uredvenie Malej dohody v roki 1933*, реферат на научном скупу о југословенско-чехословачким односима одржан у Београду октобра 1971. године.

⁴ Југословенски политички кругови су очекивали да Мусолини одмах предузме неки потез који ће умањити значај Балканског споразума. (Вид. „Политика“, 17. фебруара 1934.).

⁵ Хорти је забележио да је Мађарска за Италију имала у првом реду антијугословенски и антифранцуски значај. (Horthy, Nikolaus von, *Ein Leben für Ungarn* Bonn, 1935, 53.

⁶ Deak Ladislav, *О питању нормализације политичких односа Југославије према СССР у годинама 1933 — 1937*, Зборник радова „Историја XX века“, IX, Београд, 1968, 246.

антанте. Као основа за јачање француско-совјетских односа послужио је пакт о ненападању од 29. XI 1932. године, који је у мају 1933. године ратификован и ступио на снагу.⁷ Значајан корак за стварање нове атмосфере између Совјетског Савеза и земаља Мале антанте био је совјетски предлог конвенције о дефиницији нападача, коју су прихватиле и све државе Мале антанте и потписале је 4. јула 1933. године у Лондону. И југословенска влада је потписала Конвенцију о дефиницији нападача, и тиме се први пут од победе октобарске револуције нашла на истој политичкој платформи са совјетском владом, што у суштини значи *de facto* признање Совјетског Савеза. На овај корак, иначе остентативно антисовјетски оријентисана, југословенска влада се одлучила зато што је Конвенција у члану 5. као агресију квалификовала припремање и убацивање нерегуларних наоружаних група на територију друге земље.⁸ То је значило да се упади терористичких група из Бугарске, Италије или које друге суседне земље могу посматрати као агресија. Међутим, краљ Александар није хтео да потписивању Конвенције о дефиницији нападача добије већи политички значај. Он је уверавао немачког посланика у Београду да политика Југославије према Совјетском Савезу овим актом неће ни у колико бити измењена.⁹ Он је показао разумевање за немачке ревизионистичке тежње у односу на источну границу и изјавио да више воли немачко-аустријску, него италијанско-аустријско-мађарску царинску унију. Посебно је испољио симпатије и задовољство због сузбијања комунистичког покрета у Немачкој.

Овакав став краља Александра онемогућавао је солидарно иступање чланица Мале антанте према Совјетском Савезу. У пролеће 1933. године Бенеш је већ почео да преговара са совјетским трговинским представником у Прагу о успостављању дипломатских односа, али су због супротстављања југословенске владе и двора ови преговори морали бити одложени. О том питању није донета никаква одлука ни на седници Сталног савета Мале антанте у Синаји 24 — 27. септембра 1933. године. У коминикеу је само изражено задовољство због потписивања Конвенције о дефиницији нападача, али се даље од тога није отишло.¹⁰

⁷ Истовремено је пред јапанском опасношћу дошло и до совјетско-америчког зближења (Е. Н. Carr, *International Relations between the two World Wars 1919 — 1939*, New York 1967, 202.),

⁸ Deak, *op. cit.* 248.

⁹ Documents on German Foreign Policy, Serie C, Volume I, No 279. (У даљем тексту: DGFP, C, I).

¹⁰ Ј. М. Јовановић, *Дипломатска историја нове Европе 1918 — 1938*, књ. II, Београд 1939, 100 — 101..

Нормализовање односа између држава Мале антанте и Совјетског Савеза постало је акутније после напуштања Друштва народа од стране Немачке 14. октобра 1933. године. Ово је био знак да се Хитлер отворено конфронтирао са овом организацијом и читавим стањем које је створено мировним уговорима. Тако је створена нова политичка ситуација која је утицала да француска влада усвоји курс на веће зближење са Совјетским Савезом. Почетком 1934. године почела је дипломатска активност за укључење Совјетског Савеза у Друштво народа и за закључење Источног пакта уз совјетско учешће. Афирмисањем Совјетског Савеза као активног борца за мир и учвршћење система колективне безбедности и политика зближења с њим, коју је повео француски министар иностраних послова Луј Барту, учинили су да питање успостављања дипломатских односа између њега и чланица Мале антанте постане неодложно. Француска влада је настојала да своје односе са СССР води споразумно са својим пријатељима из Мале антанте. Од стране Чехословачке у том погледу није било никаквих тешкоћа, јер је чехословачка влада увиђала положај у који је доведена и свесрдно је подржавала француску акцију. Тешкоће су очекиване из Београда и Букурешта. Југословенска влада и даље је највећу опасност видела у Италији и у комунистичком покрету. То се показало и у изјавама председника владе Сршкића приликом пријема новог немачког посланика у Београду Виктора вон Херена. Он је тада најповољније говорио о националсоцијалистичкој Немачкој, истичући њене заслуге за „спасавање Европе од комунистичке опасности.“¹¹ После три месеца упознавања стања у Југославији Херен је обавестио немачко Министарство иностраних послова да је „послератни медени месец француско-југословенског пријатељства већ давно прошао“, да се односи с њом и даље одржавају из страха од Италије, али да се осећа тенденција ослобођења од француског утицаја и зближења са Немачком.¹² У складу са оваквом политиком, југословенска влада је задржала одбијајуће држање у питању успостављања дипломатских односа са Совјетским Савезом. Југословенски посланик у Паризу Спалајковић обавестио је крајем 1933. француску владу да југословенска влада не гледа једнако на пријем Совјетског Савеза у Друштво народа и на успостављање дипломатских односа с њим. Пријем у Друштво народа је оцењено као значајан политички догађај у

¹¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (у даљем тексту: PA) Pol. II, Jugoslawien Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien und Deutschland (у даљем тексту: Jug-Deutsch.). Бд. 4, Херенов извјештај J. Nr. 2447, Београд, 8, XII 1933,

¹² PA, Pol, IIb, Jugoslawien, Jug-Deutsch. Bd. 4, Херенов извјештај J. Nr. Београд 28. III 1934.

међународним односима, али је према признању *de jure* показивана велика резерва, с мотивацијом да би то могло да се протумачи као слабост у односу на СССР који је потребан земљама Мале антанте. Спалајковић је пренео мишљења своје владе да је дозвољено ако би се контакти са Совјетским Савезом одржавали у оквиру Друштва народа.¹³

Питање признавања Совјетског Савеза било је предмет разговора на седници Сталниог савета Мале антанте од 22. до 23. јануара 1934. године у Загребу. Усвојен је закључак да три земље успоставе дипломатске односе са Совјетским Савезом чим то дипломатске и политичке околности дозволе.¹⁴ Оваква формулација искоришћена је од стране југословенске владе и двора да и даље одлажу доношење конкретне одлуке.

У току пролећа 1934. године настављени су француско-совјетски преговори за источни пакт и за пријем Совјетског Савеза у Друштво народа, а у склопу ових преговора вођени су и преговори о успостављању дипломатских односа чланица Мале антанте и СССР. Као најзаинтересованија за остварење овог пројекта, Чехословачка је показивала безрезервну спремност да успостави дипломатске односе са Совјетским Савезом, па је у том смислу деловала и у Букурешту и Београду. Тешкоће које су постојале у румунско-совјетским односима због спора око Бесарабије представљале су озбиљну препреку за постизање румунско-совјетског споразума. Међутим, увиђајући значај укључења Совјетског Савеза у европски систем безбедности, министар иностраних послова Титулеску прихватио је политику сарадње са Совјетским Савезом, јер је у томе видео витални интерес Румуније. Он је увиђао да укључење Совјетског Савеза у Друштво народа значи јачање ауторитета ове организације, који је озбиљно био уздрман иступањем Јапана и Немачке. То је уједно значило јачање снага које су се залагале за очување *status quo*-а. Сем тога, сматрао је да би Совјетски Савез као члан Друштва народа био дужан да поштује интегритет других држава, у чему је видео прећутно гарантовање румунских граница на Дњестру.¹⁵

Поред тога, од Совјетског Савеза је тражено да да формалне гаранције да се неће мешати у унутрашње послове Румуније,

¹³ Дипломатски архив Секретаријата иностраних послова (у даљем тексту: ДАСИП), Београд, фонд Лондонског посланства (у даљем тексту: ЛП), 1934, I—15, Комунизам СССР.

¹⁴ М. Ванку, *Мала антанта*, Титово Ужице, 1969, 111, пише да је на овој седници одлучено да се успоставе редовни дипломатски односи са Совјетским Савезом, што не одговара стварном духу одлуке и резервама југосл. владе које су се криле иза усвојене формулације.

¹⁵ М. Rusenescu, *Stabilirea relatiilor diplomatice intre Romania si U.R.S.S. in anul 1934. Studii si materiale de istorie contemporana*, Bucuresti 1956. Vol. 1. 202.

да ће се уздржавати од ширења пропаганде која би могла да утиче на самосталност државе и да неће дозволити стационарање на својој територији и помагати организације које имају за циљ промену политичког и друштвеног уређења друге државе.¹⁶ Исте услове тражила је и чехословачка влада. Пошто су добијена уверавања у том смислу, Чехословачка и Румунија су биле спремне да успоставе дипломатске односе са Совјетским Савезом. О томе је расправљано на седници Сталног савета Мале антанте 6. јуна 1934. године у Женеви. Бенеш и Титулеску су инсистирали да све три чланице Мале антанте истовремено изврше признање Совјетског Савеза, али је југословенски министар иностраних послова Богољуб Јефтић, опет изјавио да Југославија не може да се придружи овом кораку. Тада је Титулеску предложио да се Југославија ради солидарности придружи овом заједничком кораку, а да не мора одмах да изврши именоване дипломатског представника, већ да то одложи за касније. Јефтић ни овакву солуцију није хтео да прихвати без предходне консултације са краљем Александром, који је очигледно био одлучујући фактор у питању односа са Совјетским Савезом. Бенеш је зато изјавио да Чехословачка, с обзиром на развитак политичких односа у Европи, не може више да одлаже питање признања Совјетског Савеза, и ако не може да се реализује намера за истовремено признање од стране свих чланица Мале антанте, он ће морати да предузме самосталне кораке у том смислу. После консултације краља Александра, Јефтић је изјавио да југословенска влада нема ништа против да Чехословачка и Румунија признају Совјетски Савез, али да за себе задржава право да то учини касније. Том приликом он је најавио могућност да признање од стране Југославије уследи до јесени, односно пре пријема Совјетског Савеза у Друштво народа.¹⁷ Из каснијег тока догађаја може се закључити да је и ово био само маневар да се избегне даљи притисак Бенеша и Титулескуа.

У току преговора у Женеви почетком јуна 1934. године Литвинов је изјавио Бенешу да ће Совјетски Савез пружити подршку чланицама Мале антанте пред тоталитарним државама, како би било сачувано стање створено после рата, и да ће бити на страни Мале антанте у питању рестаурације Хабзбурга и аншлуса Аустрије, те да ће поштовати захтев Мале антанте да се велике силе не мешају у балканске проблеме.¹⁸ И ова уверавања Литвинова, која су се односила на суштинске проблеме за земље Мале антанте, нису утицала на југословенску владу

¹⁶ Исто, 203 — 204.

¹⁷ Даек, *op. cit.* 256.

¹⁸ Исто, 247.

да измени свој став. Она се није придружила Чехословачкој и Румунији, које су 9. јуна де јуре признале Совјетски Савез.

Неједнак став према Совјетском Савезу представљао је битно обележје односа између чланица Мале антанте. То је показало да владајуће класе ових земаља имају различите интересе и да из разних углова гледају на европску политичку ситуацију. У овом случају је југословенска влада била та која је сматрала да би од зближења са Совјетским Савезом имала више штете него користи. На то је пре свега утицао страх од утицаја Совјетског Савеза на унутрашње политичке односе у Југославији, пре свега на јачање револуционарног покрета радничке класе.¹⁹ Поред тога, двор и влада су и даље с неповерењем гледали на француску политику зближења са Италијом, која је сматрана главним непријатељем који стално ради на разбијању Југославије.²⁰

На другој страни, акција за зближење са Совјетским Савезом и његово укључење у европску политику било је очигледно уперено против Немачке, односно њене експанзије у Подунављу. Југословенска влада је до средине 1934. године већ прилично доспела под утицај Немачке, која је у том смислу водила систематску и добро организовану акцију, јер је увиђала да је Југославија, захваљујући свом положају према Италији, најслабија карика у ланцу Мале антанте. Треба рећи да је разбијање Југославије од стране Италије у то време било противно и немачким интересима. У таквом случају могло је да дође до територијалног проширења Аустрије на рачун Југославије и учвршћења италијанског утицаја у њој, што би отежало или чак онемогућило извршење аншлуса Аустрије Немачкој. Зато је Немачка настојала да се прикаже као заштитник Југославије испред италијанске опасности. У немачком министарству иностраних послова политика зближења с Југославијом цењена је као велика линија немачке југоисточне политике која је на једној страни значила разбијање Мале антанте и слабљење француског система у Подунављу и на Балкану, а на другој — онемогућавала италијанско-аустријско зближење. Полазећи од тих циљева, немачка дипломатија је закључила да без Југославије нема затвореног

¹⁹ Public Record Office, Foreign Office 371. (у даљем тексту: PRO. FO 371), 1935, fasc. 19503, Извјештај отправника послова Балфура бр. 241, Београд 5, X 1935.

²⁰ Ж. Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1935 — 1937*, Од италијанске агресије на Етиопију до југословенско-италијанског пакта, Београд, 1968, 110. Југословенска влада је била уверена да италијанска акција против аншлуса има пре свега за циљ очување слабе Аустрије, преко чије територије би Италија могла у датом моменту да упути своје трупе против Југославије. (Исто.).

југоисточног привредног подручја и да „кључ за југоисточну европску политику лежи у Београду“.²¹

Француска политика зближења са Италијом коришћена је од стране Немачке да се подстиче југословенско неповерење према француској политици и да се Југославија привуче на страну Немачке. Велика могућност за реализовање ових немачких циљева виђена је у чињеници да Француска није имала ширу економску сарадњу са Југославијом и да је југословенска привреда била упућена на Немачку и у извозу и у увозу. Зато је закључено да акција за привлачење Југославије мора да отпочне на економском, а да се заврши на политичком пољу.²² Први успех огакве немачке политике било је потписивање трговинског уговора 1. маја 1934. године. Овом уговору придаван је у немачким политичким и привредним круговима велики политички значај, јер је очекивано да ће он помоћи да се у Југославији створи упориште немачке политике у Подунављу и парира француска и италијанска политика.²³

Снажан елеменат у немачкој политици према Југославији био је антикомунизам. Немачка пропаганда је вешто користила француску политику зближења са Совјетским Савезом да југословенске владајуће кругове плаши бауком комунизма. Ово је имало утолико већег одјека у београдским владајућим круговима што је француска политика зближења са Совјетским Савезом и Италијом била супротна основама дотадање југословенске политике. Поред овога, на зближење Немачке и Југославије утицао је и идентичан став против рестаурације Хабзбурга у Аустрији.²⁴

Одмах после успостављања дипломатских односа између Чехословачке, Румуније и Совјетског Савеза, Јефтић је посетио Париз. И овога пута основна тема разговора били су југословенско-италијански и југословенско-совјетски односи. Јефтић је опет само ставио у изглед могућност да југословенска влада ускоро среди своје односе са Совјетским Савезом, али није прихватио

²¹ Ж. Аврамовски, *Балканске земље и велике силе*, 110 — 111. D. Biber, *Die jugoslawisch-deutschen Beziehungen von 1933 bis 1941, Das internationale Jahrbuch für Geschichtsunterricht*, Bd. 6, 1963/64, Braunschweig 1964, 33.

²² Ж. Аврамовски, *Балканске земље и велике силе*, 113.

²³ Исто, 111.

²⁴ В. Волков, *Германо-југославские отношения и развал малој антанти 1933—1938*, Москва 1966, 53.

никакву коначну одлуку.²⁵ Истог месеца Београд је посетио француски министар иностраних послова Барту. Он је од Александра успео да добије пристанак да подржи пријем Совјетског Савеза у Друштво народа, али је у погледу успостављања дипломатских односа Александар и даље остао резервисан. Он је сугерирао да треба причекати да се види какво ће држање имати Совјетски Савез у Друштву народа.²⁶

Коначна одлука о односима Југославије према Совјетском Савезу и Италији требало је да се донесе приликом посете краља Александра Паризу у октобру исте године. У међувремену Совјетски Савез је примљен у Друштво народа. Том приликом је југословенски представник гласао за пријем Совјетског Савеза. Истовремено, међутим, југословенска влада овим кораком није хтела да се замери Немачкој, са којом је улазила у све тешње економске односе. Зато је југословенски посланик у Берлину Живојин Балугџић умиривао Немачку и уверавао да гласање за пријем Совјетског Савеза у Друштво народа не значи измену југословенског става према њему, тј. да ће тај став и даље остати резервисан. Према овој изјави, совјетска влада је већ дуже времена, нарочито у посљедње време, чинила покушаје да приволи Југославију за успостављање дипломатских односа, али да југословенска влада остаје резервисана, у жељи да сачека и види како ће се даље развијати немачко-совјетски односи. „Београд нема намеру да од стране Париза или Москве буде упрегнут у француско-совјетске махинације против Немачке. При томе се рачуна да тренутна затегнутост неће дуго трајати. Али док Југославија не буде сигурна у овом питању задржаће се ишчекујући став. Природно је да југословенски представници у Женеви ово нису могли отворено да изјаве, али је то у њиховим разговорима довољно напоменуто“.²⁷

И поред овакве резерве југословенске владе, Бартуова акција је полако ипак показивала извесне резултате. Југословенска влада је пристала да подржи иницијативу за источни пакт и показала интересовање за пројект средоземног пакта. Међутим, овај тренд је био пресечен марсељским атентатом. Нестанком Бартуа дошло је до измене француске политике према Совјетском Савезу. Његов наследник Лавал је као тежиште своје политике изабрао зближење са Италијом. У односу на Совјетски

²⁵ Ј. Деак правилно закључује да је циљ оваквог става југословенске владе био да задржи у својим рукама адут којим би могла да утиче на Француску да у преговорима са Италијом води рачуна о југословенским интересима. (Оп. цит, 257).

²⁶ Волков, *Германо-југославске одношенија*, 52, Ј. Деак, оп. cit., 258

²⁷ ПА, Pol. II b, Jugoslawien, Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien und Rumanien, Bd. 2, Белешка начелника Политичког одјељења АА Көрке-а о разговору са Балугџићем, Берлин 26. IX 1934.

Савез одмах је усвојена уздржљивија политика. Очигледно је француска влада скретала у десно. Лавалов крајњи циљ био је споразум са Немачком. Контакти са Совјетским Савезом су требали да буду адут у његовој политици према Немачкој. Почетком јануара 1935. године он је посетио Рим и са Мусолинијем потписао познати Римски пакт без претходног консултовања чланица Мале антанте и без узимања у обзир југословенских интереса.²⁸

Недовољно информисање о садржају римских разговора, југословенска влада је с појачаним неповерењем гледала на Лавалову политику зближења са Италијом. У југословенским владајућим круговима је постојало уверење да је француска влада спремна да жртвује југословенске интересе да би обезбедила сарадњу са Италије.²⁹

Бенеш и Титулеску су настојали да овакво расположење југословенских владајућих кругова каналишу ка тражењу компензације у сарадњи са Совјетским Савезом и активнијим укључењем у колективну безбедност. На ванредном састанку Сталног савета Мале антанте у Љубљани 11. јануара 1935. године размотрена је ситуација створена Римским пактом и понсво постављено питање нормализовања југословенско-совјетских односа. Јефтић је то овога пута условио претходним склапањем француско-совјетског пакта, чиме је опет одложио доношење одлуке.³⁰

Почетком 1935. године наставило се скретање француске владе у десно. Лавал није хтео да погоршава односе са Немачком и зато је настојао да се у пројект источног пакта унесу такве измене које би измениле његов првобитни карактер и учиниле га прихватљивијим и за Немачку. С друге стране, све више је уместо источног пакту инклинирао дунавски пакт, који је покренуо заједно са Мусолинијем. Месец дана касније уследио је англо-француски предлог за покретање преговора између западних сила и Немачке о регулацији међусобних односа — „западна безбедност“. Немачка је одбијала предлог дунавског пакта, јер је у њему видела средство за онемогућавање њеног мешања у унутрашње послове у Аустрији и припремање Аншлуса, а од англо-француских предлога прихватила је само потписивање мултилатералне ваздухопловне конвенције са западним силама и Белгијом. Истовремено, убрзано је радила на повећању наоружања. То је утицало да је енглеска влада, иако спремна да преговара са Немачком, увидјела своје заостајање на војном плану, па је 4. марта 1935. године усвојила одлуку о повећању војног буџета. Ускоро затим је и француска влада донела одлуку о про-

²⁸ Л. Деак, *op. cit.*, 261.

²⁹ З. Аврамовски, *Балканске земље и велике силе*, 23; Ј. Б. Ноптнер, *Yugoslavia in Crisis, 1934—1941*, Logdog 1962, 24.

³⁰ Л. Деак, *op. cit.*, 262.

дужењу војног рока (15. марта), чиме је повећала сталне војне ефикасности. Немачка је на ове потезе одговорила легализовањем изградње ратног ваздухопловства 10. марта и доношењем закона о општој војној обавези 16. марта 1935. године.³¹ Западне силе су се поводом ових немачких потеза задовољиле улагањем протестних нота. Крајем истог месеца, штавише, дошло је до посете Џона Сајмона и Антони Идна Берлину. Хитлер је овога пута потврдио своју одлучност да не учествује ни у каквом пакту који обавезује на узајамну помоћ, а нарочито у пакту у коме би учествовао и Совјетски Савез.³²

Овакво претеће држање Немачке показало је да је дефинитивно опшала могућност за потписивање источног пакта уз њено учешће и да је повећана несигурност у Подунављу. Зато су Чехословачка и Румунија инсистирале код француске владе да потпише билатерални пакт са Совјетским Савезом. Како је и у Француској расло такво расположење, Лавал је 2. маја потписао са Литвиновом пакт о узајамној помоћи. Након две недеље потписан је и чехословачко-совјетски пакт.

Потписивањем француско-совјетског и чехословачко-совјетског пакта у многоме је повећан стратешки значај румунске територије. То је био једини пут да совјетске трупе притекну у помоћ Чехословачкој ако ова постане жртва агресије, јер је, Пољска одбијала сваку могућност давања проласка совјетским трупама преко своје територије. Зато се поставило питање регулисања совјетско-румунских односа и обезбеђења права преласка совјетских трупа преко румунске територије. Министар иностраних послова Титулеску је био спреман да преговара за пакт са Совјетским Савезом, што је свесрдно помагала чехословачка влада, јер је од исхода ових преговора зависила практична вредност чехословачко-совјетског пакта о узајамној помоћи. У том смислу деловала је чехословачка дипломатија нарочито после Бенешовог пута у Москву почетком јуна 1935. године. На другој страни, Немачка је уложила све снаге да онемогући постизање румунско-совјетског пакта. Политичко-дипломатска активност која је настала у вези са овим питањем довела је до конфронтирања на унутрашњеполитичком плану између профранцуских и пронемачки оријентисаних делова румунске буржоазије. Немачка је директно помагала организовање антисовјетских, десничарских странака у Румунији у јединствени фронт против Титулескуа,

---

Потемкин, *Историја дипломатије*, III, Загреб 1951, 467—468; Bichler Johannes, *Deutsche Geschichte*, Sechster Band, Vom Bismark-Reich zum geteilten Deutschland, Berlin 1960, 728.

³² Потемкин, *op. cit.*, 470.

са циљем да га одстрани из владе као заговорника сарадње са Совјетским Савезом.³³

Да би био ојачан положај Титулескуа и олакшани његови преговори са Литвиновим за пакт о узајамној помоћи, постављало се као акутно питање успостављање дипломатских односа између Југославије и Совјетског Савеза. Ово питање покренуто је од стране чехословачке дипломатије у Београду, али је истовремено дошла контраакција с немачке стране. Почетком јуна у Београду је боравио Геринг, који је сугерисао југословенској влади да је пакт о узајамној помоћи између Чехословачке и Совјетског Савеза изменио основе Мале антанте и да би Југославија могла да буде увучена у европске сукобе које се ње ништа не тичу. С друге стране, он је наглашавао да Немачка од Југославије не тражи никакве друге обавезе, већ једино да не ради против ње. Да би утисак у југословенским владајућим круговима био што бољи, он је изјавио да се Немачка не слаже са италијанским иредентизмом у односу на Далмацију.³⁴

На седници Сталног савета Балканског споразума средином јуна у Букурешту, Турска и Румунија су се залагале за успостављање дипломатских односа Југославије са Совјетским Савезом. Оне су предложиле да све четири државе-чланице заједнички регулишу основу за споразум са Совјетским Савезом. Ова идеја је пропала због супротстављања Југославије, која није хтела да се макар, и посредно укључи у француско-совјетски систем пактова, јер би то у Немачкој било примљено као непријатељски акт. Румунији и Турској је једино пошло за руком да у коминике који је објављен после седнице буде унега реченица у којој се поздравља француско-совјетски пакт као основица будућег система безбедности у источној Европи. Овакав исход био је условљен и држањем Грчке. И она је, слично Југославији, изјавила да не жели да учествује ни у каквој комбинацији која је уперена против Немачке и да неће учинити ништа што би Немачка могла схватити као непријатељски акт према себи.³⁵

Питање југословенско-совјетских односа требало је да се разматра на седници Сталног савета Мале антанте у јуну 1935. године. Ова седница, је, међутим, одложена на захтев Југославије, због промене владе, за крај августа. То је, у ствари, значило одлагање доношења одлуке о признавању Совјетског Савеза. Пре сазивања ове седнице развила се жива дипломатска акти-

³³ Вид. З. Аврамовски, *Питање совјетско-румунског пакта, пад Титулеска и последице за румунску спољнополитичку оријентацију*, Зборник радова „Историја XX века“, св. VII, Београд 1965, 55 и даље.

³⁴ Л. Деак, *op. cit.*, 267.

³⁵ ПА, Pol. II b, Jugoslawien, Polit. Bez. zw. Jugoslawiennund Rumani-
en. Bd. 2, циркуларно писмо Министарства иностраних послова, II Балк. бр.
1267 Г, Берлин, 13. VI 1935.

вност у којој су дошли до изражаја прави ставови према овом питању, како југословенске владе и двора тако и француске и енглеске владе. Док је на дотадашњим састанцима Сталног савета Мале антанте и Балканског споразума и у другим званичним контактима југословенска влада увек проналазила неки више или мање прихватљив разлог за одлагање признавања Совјетског Савеза уз обећање да ће то учинити чим буде могуће, у току активности уочи и после седнице Сталног савета Мале антанте крајем августа 1935. године дошло је до изражаја да су кнез Павле и југословенска влада у основи против политике сарадње са Совјетским Савезом за коју су се залагали Бенеш и Титулеску. Из енглеских дипломатских докумената се види да југословенска влада није одобравала склапање чехословачко-совјетског пакта о узајамној помоћи и да је Бенешову политику сматрала погрешном и штетном.³⁶ Зато је кнез Павле не само одбио да успостави дипломатске односе са Совјетским Савезом већ и покушавао да спречи потписивање румунско-совјетског пакта о узајамној помоћи, на чему је радио Титулеску. Кнез Павле је сматрао да краљ Карол, председник владе Татареску и остали чланови владе не деле Титулескуово одушевљење за зближење са Совјетским Савезом. У жељи да утиче на њих, кнез Павле је средином јула отишао у Синају, у посету краљу Каролу. Он није у ову посету повео новог председника владе и министра иностраних послова Милана Стојадиновића. Овај недолазак Стојадиновића у Синају очигледно је имао за циљ да и Титулеску буде искључен из разговора и да се они воде на нивоу суверена, који су били познати по својој антисовјетској политици.³⁷ Зато Титулеску, како изгледа, није ни обавештен о посети Павла Синаји. У то време он је био у западној Европи. Посетио је и Лондон, где је тражио подршку за своју политику зближења са Совјетским Савезом. Чим је сазнао за посету кнеза Павла Синаји, Титулеску се хитно вратио у Румунију, како би могао да учествује у разговорима у Синаји.³⁸

Извештавајући о акцији кнеза Павла, отправник послова енглеског посланства у Београду Балфур писао је да се краљ Александар више од свега бојао оживљавања руског утицаја на

³⁶ PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, извјештај Балфура бр. 241; Београд, 5. X 1935.

³⁷ Краљ Карол је био главна нада Немачке, која је преко њега желела да ојача свој утицај и осујети Титулескуову политику пактирања са Совјетским Савезом. (PA, Pol, II b, Rumänien, Pol. Bez, zw, Rumänien end Deutschland (Rum-Deut) Bd 3, писмо Ренте Финка војном изасланику у Прагу Фон Стеину од 27. 8. 1935, бр. 2020 K, у коме се дају инструкције за дјеловање кнеза Фридриха Хохенцолерна на краља Карола приликом његове посете Румунији.

³⁸ PRO, FO 371, 1035, 19503. Извјештај посланика Хендерсона бр. 178. Београд (Блед); 20. VII 1935.

Балкану и ширења комунизма у Југославији и да регент Павле у свему дели ова Александрова страховања, „Традиција обожавања мајнице Русије има упркос свему још увек снажну власт над овим словенским народом и, с правом или не, док год буде могуће то избећи, кнез Павле је решен да не призна Совјете или да допусти да се овде поново успостави званичан центар за бољшевичке интриге. У томе он само следи устаљену политику покојног краља за кога је свесловенство било веће проклетство и од пангерманства“.³⁹

Према обавештењу које је кнез Павле после повратка из Синаје дао Балфуру, краљ Карол и председник владе Татареску нису показали исто одушевљење у погледу зближења са Совјетским Савезом као Титулеску. Да би придобио Карола да се сагласи са почетком преговора за пакт са Совјетским Савезом, Титулеску је тврдио да су чланови енглеске владе код њега инсистирали да доведе до што је могуће ближих односа између Мале антанте и Совјетског Савеза.⁴⁰ Уз помоћ овог аргумента, Титулеску је успео да од краља Карола добије сагласност за почетак прелиминарних преговора и да у том циљу посети Москву. Кнез Павле је покушао да онемогући склапање румунско-совјетског пакта под изговором да би то значило политичко изоловање Југославије и тражио је да се то питање одложи док Југославија не регулише своје односе са Совјетским Савезом. Он је истовремено изјавио да тренутно не може у том погледу да предузме ништа због осећајних разлога и обећао да ће то питање размотрити са југословенском владом кад се врати у Београд.⁴¹

После повратка из Синаје кнез Павле је на Бледу примио енглеског посланика Хендерсона и пренео му да краљ Карол није био уверен у истинитост Титулескуове изјаве у погледу препорука које је добио у Лондону и да је замолио њега (Павла) да се, ако може, дискретно обавести и провери да ли је енглеска влада одиста тако јако наклоњена успостављању блиских односа између Мале антанте и Совјетског Савеза, како је то Титулеску приказао у Синаји. Према Павловој изјави, краљ Карол је пренео њему и румунском посланику у Београду Гуранескуу који је такође присуствовао разговорима у Синаји, да је Титулеску тврдио да је председник енглеске владе Балдвин изричито изразио мишљење да би не само Румунија већ и Југославија учинила добро ако би закључила пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом. Према истом документу се види да је оваква интерпретација сувише појачала Титулескуову изјаву. Хендерсон извештава да је од Гуранескуа добио обавештење да је њему Титулеску

³⁹ Исто, извјештај Балфура бр. 241, Београд, 5. 1.3. 1935.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Деак, *op. cit.*, 268.

изјавио да је од Балдвина тражио обавештење да изврши притисак на југословенску владу да призна Совјетски Савез или да њему (Титулескуу) допусти да то учини у име енглеске владе, али је од Балдвина добио необавезујући одговор. Павлу је Титулеску изјавио да је енглеска влада показала наклоњеност признању Совјетског Савеза од стране Југославије.⁴²

Хендерсон је одмах изјавио кнезу Павлу да је апсолутно сигуран да може бити тачна само верзија коју је пренео румунски посланик Гуранесцу. „За мене је било незамисливо да би влада Његовог Величанства могла ићи дотле да одређено препоручује такве војне савезе са Русијом“. При томе се он позивао на изјаву министра иностраних послова у Доњем дому од 11. јула, да је источни пакт у интересу Енглеске, али да то треба да буде пакт о ненападању и да Енглеска није спремна да прихвати никакве даље обавезе преко тога, па да, према томе, ни другој земљи не би могла да саветује преузимање озбиљнијих обавеза према Совјетском Савезу које за собом повлаче пактови о узајамној помоћи, које она сама не жели да преузме. Зато је Титулескуово приказивање проруског и антинемачког става британске владе оценио као плод његове маште.⁴³

На тражење кнеза Павла да изнесе макар своје лично мишљење, о енглеској политици у вези са источним пактом, Хендерсон је изјавио да докле год постоји нада да се Немачка наведе да учествује у том пакту, можда би било погрешно да Југославија и Румунија са Совјетским Савезом закључују билатералне пактове о узајамној помоћи, које би Немачка — без обзира како они буду формулисани — могла да оцени само као пактове уперене против ње. „Француско-совјетски и чехословачко-совјетски пакт су већ нанели доста штете онерасположивши Немачку према првобитној идеји о источном пакту, а ако би била закључена још два слична пакта противу ње нестала би и последња нада да се осигура њено учешће“ изјавио је Хендерсон и нагласио да се то нарочито односи на Југославију. За Румунију је изјавио да је због свог географског положаја у великој мери приморана „да се спријатељи са непријатељем који јој стоји пред капијом“, али да би „Југославија добро учинила ако буде опрезна“. „Можда би будући развигак могао да је упути шта да чини, али при садашњем стању конфузије у Европи више је сигурности у споро-

⁴² Гуранеску је веровао у могућност да је Титулеску нетачно приказао краљу Каролу став енглеске владе с намером да га придобије за пристанак да посети Москву и закључи пакт са Совјетским Савезом. (PRO, FO 371, 1935, 19503), извјештај посланика Хендерсона бр. 178, Београд (Блед), 20. 7. 1935.

⁴³ Према обавештењима која је имао Хендерсон, Титулеску је изјавио да је Балдвин рекао да је енглеска влада пристала на поморски споразум са Немачком само због јавног мњења с обзиром на изборе, али да ће се после избора вратити на антинемачке позиције. (PRO, као у нап. 42).

сти. Питање о томе до које мере би требало храбрити Совјетски Савез да поново заигра водећу улогу у средњој Европи обимно је и сложено и у најмању руку још увек је веома сумњиво да ли је то у вишем интересу Европе или није.⁴⁴

Ове изјаве Хендерсона — иако изнете као лично мишљење — учврстиле су уверење кнеза Павла да енглеска влада не одобрава укључење Совјетског Савеза у европску политику и да настоји да не онерасположи Немачку, што је, уосталом, имао за циљ и енглеско-немачки поморски споразум од 16. јуна, који је уследио одмах после француско-совјетског и чехословачко-совјетског пакта. То је утицало да он буде још одлучнији у намери да не прихвати Бенешова и Титулескуова настојања за успостављање југословенско-совјетских дипломатских односа и да и даље омета склапање румунско-совјетског пакта о узајамној помоћи.⁴⁵

Форењ офис у то време није хтео да се меша у питање односа са Совјетским Савезом званичним изношењем свог става, па је зато одлучио да не даје никакав деманти Титулескуових изјава и да не тумачи свој став. Оцењено је да је Хендерсонова изјава кнезу Павлу сасвим довољна и да је њему јасно да је то и став Форењ офиса, иако га је Хендерсон изнео као своје лично мишљење.⁴⁶

Питање југословенско-совјетских односа разматрано је на седници Сталног савета Мале антанте 29 — 30. августа 1935. године на Бледу. Првог дана Бенеш је имао разговор са кнезом Павлом и настојао је да га увери у неопходност да чланице Мале антанте уједначе своју политику према Совјетском Савезу и да зато Југославија треба да реши проблем свог става према њему. Он је тврдио да се за време свог боравка у Москви у јуну исте године уверио да се совјетски режим нормализује и развија. Павле је скренуо пажњу на опасност од совјетске пропаганде, што је било стални адут у његовом антисовјетском ставу. Бенеш је покушао да га увери да Хитлер и Мусолини врше гору пропаганду од Совјета и да није логично да се са њима ипак преговара, а да се према Совјетском Савезу поступа ригорозније у време кад

⁴⁴ PRO, као нап. 42.

⁴⁵ Кнез Павле је отишао из Синаје са уверењем да ће совјетско-румунски пакт ипак бити закључен, вероватно приликом Титулескове посете Москви, али да у војном погледу његов садржај неће ићи тако далеко како је то Титулеску у почетку замишљао и да у сваком случају у тексту неће бити помињана Немачка. (PRO као нап. 42).

⁴⁶ Немачка амбасада у Лондону добила је преко пољског посланства погрешно обавештење да је енглеска влада предузела кораке у Београду да приволи Југославију за неодложно признавање Совјетског Савеза. (PA. Abt. IV. Russland: polit, Bez: zw, Russland und Jugoslawien; Bd; 1; Рибентропов извештај бр. А. 2669, Лондон 2. 8. 1935),

је он потребан Малој антанти управо за сузбијање Хитлерових и Мусолинијевих метода. Кнез Павле се сложио с њим да је потребно наставити са догађањим курсем у спољној политици, с обзиром на уверење да ће се Мусолини првом приликом придружити Хитлеру, али у погледу односа са Совјетским Савезом није предузео никакве конкретне обавезе, већ је једино обећао да ће о том проблему размислити.⁴⁷

Бенеш и Титулеску су и у разговорима са Миланом Стојадиновићем настојали да овога приволе на промену антисовјетског држања, полазећи од тога да је он годину дана раније повољно писао о питању признања Совјетског Савеза.⁴⁸ Међутим, и Стојадиновић је имао негативан став према том питању. То је разумљиво ако се има у виду да је кнез Павле, у најмању руку првих година, водио главну реч и питањима спољне политике и да Стојадиновић није ни могао да се разликује од њега. У својим мемоарима Стојадиновић бележи да је Бенеш настојао да у што бољем светлу прикаже стање у Совјетском Савезу како би анимирао југословенску владу за успостављање дипломатских односа с њим. Титулеску је подржавао Бенешове напоре и такође је са великим симпатијама говорио о Москви.⁴⁹ Стојадиновић, међутим, није прихватио ове предлоге. На инсистирање Бенеша и Титулескуа он је одговорио да је и сам присталица зближења са Совјетским Савезом, али да се мора ићи опрезно и да се мора рачунати са „осетљивошћу краљевског дома, крајње нерасположеног према Москви“, особито због убиства царске породице. „Моју владу сачињавају све сами опозиционари покојног краља Александра“, говорио је Стојадиновић, „и не треба још давати маха веровању да сам дошао да преокренем и основне принципе досадашње спољне политике Југославије. Иначе сматрам да је наш интерес нормализовање односа са Совјетима, као што су то већ урадиле све државе на свету, али то мора бити поступни процес. Свакако Југославија неће ступити ни у какав пакт уперен против Русије, али исто тако не може ступити ни у савез са Русијом“.⁵⁰

Стојадиновећев став на бледском састанку Сталног савета Мале антанте несумњиво је био само маневар да се одложи успостављање дипломатских односа са Совјетским Савезом. Прави разлог је лежао у жељи да се не замере Немачкој. Ово је јасно дошло до изражаја у разговору који је имао 3. октобра 1936. године са немачким публицистом Егоном Хејманом, Говорећи о

⁴⁷ Деак, *op. cit.*, 270.

⁴⁸ То је чланак у божићном броју „Политике“ за 6—9. јануар 1934.

⁴⁹ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*. Југославија између два рата, Буенос Аирес, 1963, 361.

⁵⁰ Ž. Avramovski, *Le gouvernement yougoslave, les negociations du traité sovieto-roumain d'aide mutuelle et la chute de Titulescu*, *Revue des études sud-est européennes*; IV Букурешт 1966, 497.

ставу Југославије у случају једног конфликта између Немачке и Совјетског Савеза, Стојадиновић је изјавио: „Ми се никада нећемо експонирати против Немачке. Ми немамо никаквих разлога да бранимо Русију. Кога да бранимо — зар большевике?“⁵¹ Овакав свој став Стојадиновић потврђује и у својим мемоарима. Коментаришући политику Бенеша и Титулескуа, он бележи да је у њихово одушевљење пактовима, тражење ослонаца у Русији и улазак у савезе уперене против Немачке унео „доста хладног резоновања“ Оптужио је Бенеша и Титулескуа да имају претензије да играју улогу европских државника и дипломата и да се мешају у односе великих сила, а да је његово гледиште било сасвим супротно — да не жели да се уплиће у сукобе великих сила. „Тако је за мене још од првог дана састанка на Бледу било јасно да између мене и Бенеша и Титулескуа не може никад доћи до свесрдне сарадње“, закључује Стојадиновић.⁵²

У службеном записнику о седници на Бледу констатовано је да југословенска влада схвата положај Чехословачке и Румуније и неће правити тешкоће њиховим односима са Совјетским Савезом, али да сама још увек не може да призна совјетску владу. Наглашена је жеља Чехословачке и Румуније да Југославија у што скорије време призна Совјетски Савез, како би политика Мале антанте према њему била јединствена.⁵³ Међутим, у коминикеу за штампу, на инсистирање Југославије, уопште није унето питање односа Мале антанте са Совјетским Савезом.⁵⁴

После седнице Бенеш је о ставу кнеза Павла и Стојадиновића забележио да је његов утисак да су обојица убеђени да треба нормализовати односе са Совјетским Савезом, али да се обојица тога плаше, јер је у Југославији тешка унутрашњо-политичка ситуација, а они се не осећају довољно јаким.⁵⁵ Што се тиче унутрашњо-политичких тешкоћа, Бенешова оцена је непосредно успела, али мислимо да се то не може рећи и за део ње у коме се говори да су Павле и Стојадиновић убеђени да треба признати Совјетски Савез. Из енглеских дипломатских докумената види се да је кнез Павле био убеђени противник признавања Совјетског Савеза. Његов антисовјетски став се од састанка са краљем Каролом у Синаји није ни у колико изменио. Напротив, после охрабрења која је добио од Невила Хендерсона у погледу енглеског става у овом питању, унапред је било извесно да он на Бле-

⁵¹ РА. Pol. IV, Jugoslaven. polit. Bez. zv. Jugoslaviens und Italien: Bd. 1, извештај Јансона Министарству иностраних послова бр. 172, Београд, 6. 10. 1936, доставља белешку о разговору Стојадиновића са Хејманом.

⁵² Стојадиновић, *op. cit.*, 362—363; Ж. Аврамовски, *Le gouvernement yougoslave*, 498.

⁵³ Деак, *op. cit.*, 272.

⁵⁴ Вид. „Политика“, 10. 9. 1935.

⁵⁵ Л. Деак, *op. cit.*, 271.

ду неће ни мало попустити пред Бенешевим и Титулескуовим инсистирањима. Из изјаве коју је генерални секретар југословенског Министарства иностраних послова Мартинец дао енглеском отправнику послова у Београду Балфур, почетком октобра 1935. године, види се да су односи између Југославије, Чехословачке и Румуније били заоштренији но што се, то може закључити из званичног записника. Мартинец је веома критички говорио о Бенешу због тога што је потписао уговор о узајамној помоћи са Совјетским Савезом, а нарочито због држања на Бледу. Према овој изјави, он и Титулеску су хтели „не само да убеде југословенску владу да успостави дипломатске односе са Совјетском Русијом, већ такође да се сагласи с њиховим сопственим програмом закључивања уговора о узајамној помоћи са Совјетским Савезом“ Из овога је југословенска страна очигледно извукла закључак да начелно саглашавање са програмом закључења пактова о узајамној помоћи треба да представља само полазну фазу иза које следује захтев да и Југославија потпише такав пакт са Совјетским Савезом. То је било оно што југословенски владајући кругови нису хтели ни на који начин да прихвате. Наиме, Мартинец је изјавио Балфур да је политика пактова са Совјетским Савезом потпуно бесмислена с југословенског становишта. „Са својим географским положајем“, изјавио је Мартинец, „Југославија не би могла да очекује од Совјетске Русије било какву ефикаснију помоћ у случају рата у Подунављу. Шта више она је имала много разлога да мисли да је совјетска ратна машина гломазна, непоуздана и неупоредиво лошија од немачке“.⁵⁶

Из овога се јасно показује да је, како је у каснијим енглеским документима потврђено, кнез Павле „нађушио“ пакт са Совјетским Савезом и зато одбијао успостављање дипломатских односа. Енглеска документа потврђују да је овај одбијајући став Југославије био охрабрен и од стране Француске. Пре свега, оцена совјетске ратне машине као гломазне и неефикасне била је француског порекла. Енглески војни изасланик у Београду, пуковник Дали, имао је обавештења да југословенски Главни генералштаб има документа која потичу из званичних француских извора, у којима се описују слабости совјетских оружаних снага и указује на појачану комунистичку пропаганду у Француској. Према изјави Мартинца, француска влада је директно охрабрила југословенску владу да не попусти пред Бенешовим и Титулескуовим инсистирањем.⁵⁷ Балфур такође извештава да је

⁵⁶ PRO, FO 371, 1935, фасц. 19503, Балфуров извештај бр. 241. Београд, 5. 10. 1935.

⁵⁷ „Његово краљевско височанство и југословенска влада, подсетио ме је Министар, чак су се, што више, окуражили да се праве глуви на уверавања Г. Титулеска, због охрабрења да се држе чврсто, које су примили од француске владе“ (Подвукао Ж. А.) PRO, FO 371, као у нап. 56.

лично кнез Павле изјавио енглеском војном изасланику у Београду да му је после седнице на Бледу Лавал послао поруку у којој честита југословенској влади на њеном одбијању да призна Совјетски Савез.⁵⁸

У септембру је Милан Стојадиновић посетио Париз. Према изјави кнеза Павла енглеском посланику Кембелу, Стојадиновић је том приликом „добрио уверавање од стране г. Лавала да француска влада нема ништа да замери негативном ставу који је усвојила југословенска влада“ и да је Лавал изјавио „да не види разлога зашто би југословенска влада извршила признање“.⁵⁹ Пред крај октобра и кнез Павле је, на свом путу за Лондон, свратио у Париз и имао разговоре са Лавалом. Како је после повратка у Београд изјавио Кембелу, Лавал је и њему поновио оно што је претходног месеца говорио Стојадиновићу. Он је, сем тога, тврдио да је стекао утисак да Лавал није радо потписао пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом, већ да је „попустио пред притисцима који су на њега вршени са разних страна, а да закључење споразума са Совјетима њему лично никада није било угодно“. Између осталих разлога који су утицали да потпише пакт са Совјетским Савезом, Лавал је као оправдање за овај корак навео кнезу Павлу и то да му је Титулеску говорио да је то јединствена жеља свих чланица Мале атанте.⁶⁰

У вези са извештајем о Лаваловом ставу у питању односа са Совјетским Савезом, Форен Офис је упутио инструкцију енглеском амбасадору у Паризу да се у Ке д'Орсеју распита шта је Лавал стварно рекао Стојадиновићу и Павлу. Амбасадор се обратио директору Политичког одељења Баржетону и објаснио да је Титулеску тражио од Форен офиса да наговори Југославију да призна Совјетски Савез, али да је то одбијено и да је на питање какав би био савет ако би југословенска влада то затражила, одговорено да енглеска влада не би могла да саветује противно крсу који је сама усвојила у односима са Совјетским Савезом. Пошто га је упознао са извештајима о Лаваловом охрабрењу југословенског одбијајућег става, питао га је шта је у томе истина, Бержетон је одговорио да не верује да је таква изјава дата југословенској влади. Изјавио је, такође, да је став француске владе великим делом сличан енглеском, тј. да она не жели да интервенише у питању југословенског признавања Совјетског Савеза, али да би Француска можда била више расположена него Енглеска да подстакне признање. Ово посљедње је енглески амбасадор означио као невероватно, с обзиром на врло одређени утисак који је југословенска влада добила у вези са

⁵⁸ PRO, FO 371, као у нап. 56.

⁵⁹ PRO, FO 371, 1935, фасц. 19503, Кембелов извештај бр. 282, Београд 5. XI 1935.

⁶⁰ Исто.

охрабрењем њеног става на Бледу. У извештају Форенџ офису амбасадор је оценио да је највероватније Лавал са Стојадиновићем и Павлом разговарао у четири ока и није оставио никакву белешку, тако да надлежни референти у Министарству спољних послова нису били информисани о томе шта је Лавал заправо изјавио, као што је то био случај и са његовим разговорима са Мусолинијем у Риму почетком године. Он је, међутим, подвукао да не треба сумњати у Павлова обавештења, с обзиром на изразито антисовјетски став Лавала.⁶¹

Све до јесени 1935. године кнез Павле није ништа одговорио краљу Каролу на његова распитивања о стварном ставу Форенџ офиса, односно изјава које су дате Титулескуу за време његовог боравка у Лондону у јулу. После поменутих посета Лондону и Паризу, а на поновљено питање краља Карола, он је преко југословенског посланика у Букурешту упутио краљу Каролу поруку у којој се говорило да Енглеска није вршила никакав притисак на југословенску владу да призна Совјетски Савез и да је Лавал рекао Стојадиновићу да не види никаквог разлога зашто би југословенска влада признала Совјетски Савез и да је одобрио њен став на седници Мале антанте на Бледу. Из овога је извучен закључак да је Титулеску намерно погрешно приказао став енглеске владе.⁶²

Краљ Карол је Павлову поруку показао Титулескуу, а овај се тим поводом одмах жалио енглеском посланику Хору. У његовој интерпретацији у Павловој поруци Каролу се отприлике говорио да је Енглеској „баш брига“ (s'en fout) за југословенске односе са Совјетским Савезом. Хор је то одмах кориговао и изјавио да више одговара термин „не меша се“ (n'intervient pas). Титулеску је прихватио ову формулацију, али је тврдио да су њега у Лондону с извесним љубопитством испитивали о стању југословенско-совјетских односа. Тада је он изјавио да би му било драго ако би енглеска влада на неки начин саветовала Југославију у прилогу зближења са Совјетским Савезом и да му је одговорено да енглеска влада не може да преузме иницијативу, али ако би југословенска влада званично затражила мишљење или савет, то не би било ускраћено. Он је био обавештен да је савет

⁶¹ „Г. Лавал, као што вам је познато, сада заузима најизразитија антисовјетска гледишта, чију је илустрацију пружио његов скорашњи излив према амбасадору у погледу совјетске пропаганде овде, тако да је више него вероватно да је он говорио у смислу, за који се претпоставља да је учинио у неком приватном разговору, о коме Ке д'Орсеј није званично обавештен“. PRO, FO 371, 1935, фасц. 19503, извештај амбасаде у Паризу.

⁶² У Министарству иностраних послова у Београду показали су Кембелу текст телеграма упућеног посланству у Букурешту као потврду изјаве кнеза Павла о том питању. (PRO, FO 371, 1935, фасц. 19503), Кембелов извјештај бр. 282, Београд 25. 11. 1935.

вероватно већ био затражен, али у облику „набрајања болшевичких грозота у прошлости и тмурног описа опасности од отварања врата болшевичкој пропаганди“, па да се зато може сматрати да савет није ни тражен и зато није ни дат. Титулеску је оптужио кнеза Павла да је, полазећи од тога, покушао да прикаже како је он намерно нетачно приказао став енглеске владе кад је тврдио да би њен савет — уколико би га Југославија затражила — био вероватно у прилог признавања Совјетског Савеза. Он је овакав став кнеза Павла окарактерисао као крајње некоректан и као доказ његовог скретања ка Немачкој.⁶³

Поводом извештаја посланика Хора о Титулескуовим жалбама на поступак кнеза Павла у Форенџ офису је извршена анализа разговора са њима у јулу и октобру у Лондону. Орм Сарцент је забележио да је Титулескуова срџба резултат његовог разочарања због пораза који је претрпео у својој политици према Совјетском Савезу, јер му није пошло за руком да приволи југословенску владу да призна Совјете и није успео да увери краља Карола да пристане на румунско-совјетски пакт који би обезбедио право проласка совјетских трупа преко румунске територије. Према Сарценту, Титулеску је сматрао да је у оба случаја главни кривац његовог неуспеха кнез Павле. „У томе мислим да је у праву“, закључио је он, и додао да Титулеску није у праву кад каже да је енглеска влада била спремна да саветује кнезу Павлу да прихвати Титулескуову политику зближења са Совјетским Савезом. Он подсећа да је Титулеску у јулу заиста говорио краљу Каролу и кнезу Павлу да је енглеска влада наклоњена признању Совјетског Савеза од стране Југославије и — мада не сасвим одређено — закључењу специјалног војног споразума Румуније и СССР. Он подсећа да у белешкама о разговорима Титулескуа са функционерима Форенџ офиса нема ничег што би потврђивало закључке које је Титулеску извео, а о његовом разговору са председником владе Балдвином није постојала никаква белешка. Међутим, Сарцент је изражавао уверење да је

⁶³ Хор је овај спор прокоментарисао у том смислу да се Титулеску можда надао да ће постићи да Југославија призна Совјетски Савез, чему би се једног дана, ако би све ишло како треба, надовезао неки пакт. Зато је сугерисао да југословенска влада затражи савет у Лондону на начин који би вероватно довео до ненаглашеног, али ипак одређеног „да“. Кнез Павле је „напуштио пакт“ а парирао је оптужбом Титулескуа да је тенденциозно нетачно приказао став енглеске владе према питању признања Совјетског Савеза од стране Југославије и склапања совјетско-румунског пакта. (PRO, FO 371, 1935, фасц. 19503), телеграм посланика Хора бр. 51, Букурешт, 8. 11. 1935.

„крајње невероватно“ да је Балдвин дао изјаву којој се може дати онакав смисао какав јој Титулеску приписује.⁶⁴

Роберт Ванситарт, који је разговарао и са Титулескуом и са кнезом Павлом, навео је да је у ствари Титулеску сугерисао Форен офису да преузме иницијативу у питању југословенског признања Совјетског Савеза, али да је то одбијено. Онда је он упитао Ванситарта какав би одговор дала енглеска влада ако би од ње био затражен савет. „Одговорио сам му да је јасно да не бисмо давали савет противан курсу који смо сами усвојили. Тако је ствар стајала тада и стоји још увек“, пише Ванситарт, и додаје: „Ми фактички не би требало да одбијемо да дамо мишљење ако би нам било затражено, јер став који сам горе описао стварно би био раван савету“. Међутим, он је сматрао да југословенска влада, а посебно кнез Павле, несумњиво зна шта би енглеска влада морала да одговори кад би била упитана, па зато није ни постављала никакво формално питање.⁶⁵ Он је потврдио да су Титулескуова обавештења о разговорима кнеза Павла у Лондону делимично тачна. О томе он пише: „Кнез Павле је разговарао са мношом у Русији док је био овде и задржао се на бољшевичким прозотама и доиста рекао од колике би штете по његову земљу било да ступи у односе са Русијом, али сасвим сигурно иза тога није затражио никакав савет“. Пошто је кнез Павле као важан елемент за непризнавање Совјетског Савеза навео отварање могућности за јачање совјетске пропаганде, Ванситарт је одговорио да енглеско искуство показује да квантитет и квалитет пропаганде ни на који начин не зависи од признања, али је Павле оспорио његово мишљење. „Било је очевидно да је он о том питању имао снажно осећање, те и ако је био сасвим вољан да о томе говори с пријатељем, његово мишљење је било одређено“

⁶⁴ Foreign Office је о овим изјавама Титулескуа био обавештен још у јулу, али није хтио да их демантује, како не би био увучен у дискусију о политици према СССР-у, и зато није дао никакве инструкције посланицима у Београду и Букурешту. Сарцент је предлагао да и овога пута енглеска влада не треба да се укључује у спор између Павла и Титулескуа и да се препусти Павлу и Титулескуу да, ако то желе, својом иницијативом поставе питање директно Форен Офису, а да посланици не треба да дају никакве одговоре у случају да буду питани. (PRO, FO 371, 1935, фасц. 19503), Сарцентова белешка од 15. 11. 1935.

⁶⁵ Посланик у Букурешту, Хор, извештавао је да је после Титулескуове изјаве кнезу Павлу да му је Ванситарт у Лондону потврдио да енглеска влада не би могла да ускрати одговор ако би од стране југословенске владе била званично замољена за савет и да тај одговор не би могао да се разликује од политике коју је усвојила енглеска влада, пола у шали одговорио да ће онда добро пазити да такво питање не поставља Ванситарту, чије мишљење јако цени. (PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503), извештај посланика Хора.

Зато је Ванситарт сматрао да је Титулеску у праву кад је изјавио да „ако се ствар представи на тај начин, очигледно је да савет стварно уопште није ни тражен и зато није ни дат“.⁶⁶

Након ове анализе упућен је посланику Хору у Букурешт телеграм адекватне садржине ради његове информације, али је наглашено да у случају питања од стране Титулескуа одговори да о садржини разговора у Лондону ништа не зна и да препусти да се он директно обрати Фореву офису ако буде желео. Ово потврђује да је Фореву офис и даље задржао резервисан став и да у ствари није желео да буде доведен у ситуацију да званично даје своје мишљење Југославији о питању признања Совјетског Савеза.

Посета мађарског председника владе Гембеша Берлину 23. септембра 1935. године изазвала је живу полемику у југословенској штампи, која је подвлачила да то показује да Мађарска жели да се повуче из италијанске орбите и да приђе Немачкој, односно да заједно са Пољском и Немачком учествује у једном новом тројном савезу. Очекивало се да она може поћи немачким примером и једнострано отказати војне клаузуле Тријанонског мировног уговора. И званични кругови у Београду имали су сличну реакцију. Генерални секретар Министарства иностраних послова Мартињец изнео је у разговору са енглеским отправником послова Балфуром 3. октобра да немачка влада даје охрабрење Гембешу и да је то очигледно непосредна последица активне политике коју Чехословачка и Румунија, супротно Југославији, воде према Совјетском Савезу. Он је тврдио да је Бенешова политика пактирања са Савјетским Савезом изазвала огорчено непријатељство Немачке и да ће то непријатељство још више појачати сличан пакт између Румуније и Совјетског Савеза.⁶⁷ Оваква оцена је јасно показивала да се југословенска влада све одлучније супротставља румунско-совјетском зближењу, па прем томе и нормализовању односа са Савјетским Савезом. Очигледно, то је био повод да Титулеску оптужи Павла да скреће ка Немачкој.

Гласови о југословенском скретању ка Немачкој ширили су се и пре Титулескуове изјаве. То је утицало да енглеска дипломатија изврши анализу и оцени југословенску политику према Немачкој и, у вези с тим са земљама Мале антанте и Совјетским Савезом. Већ Балфур у свом извештају од 5. октобра пише да је југословенским званичним личношћима указивао да би

⁶⁶ PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, белешка Роберта Ванситарта од 16. 11. 1935. и телеграм Фореву Офиса посланику Хору бр. P 6752/5352/67, Лондон 23. 11. 1935. Ванситарт је из разговора са Павлом закључио да је овај очигледно ненаклоњен и подозрив према Титулескуу.

⁶⁷ PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, Балфуров извештај бр. 241; Београд; 5. 10. 1935.

одбијање југословенске владе да следи политику својих савезника из Мале антанте према Совјетском Савезу могло да се тумачи као да разматра могућност да пређе на страну Немачке. На такве примедбе добијао је одговор да југословенска влада, иако није рада да увреди Немачку, нема никакву жељу да прими било какве политичке обавезе са Немачком, која тежи рушењу постојећег поретка у Европи. Балфур такође извештава да на немачки „ратоборни национализам“ одговорне југословенске личности гледају са дубоким неповерењем, иако он није усмерен према југословенским границама као италијански. Полазећи од тога да су југословенски меродавни кругови изражавали бојазан из уверења да Мађарска неоспорно спада у немачки табор и да би Бугарска са кобуршким краљем у свако доба била спремна да ступи у савез са Немачком ако то може да помогне њеним ревизионистичким циљевима, Балфур је закључио да „скорашњи развој догађаја нимало није приближио Југославију Немачкој, већ да је само проширио јаз који већ постоји између ње и њених савезника из Мале антанте. Исто онако као што је Грчка нека врта мртвог терета за Балканску антанту, тако и Чехословачка, сразмерно порасту немачке опасности, постаје више пасива него актива за остала два члана Мале антанте“.⁶⁸

Ову Балфурову оцену Форенџ офис је усвојио као тачну. Роберт Ванситарт је 15. новембра забележио да не види никакво доказа да кнез Павле тежи ка Немачкој. „Он има веома јасну представу шта хоће и шта неће и мени изгледа да је он необично одлучан да остане ван било каквих обавеза“, закључио је Ванситарт.⁶⁹ Разуме се, јасно је да се овде мисли на избегавање обавезе и према Немачкој и према Совјетском Савезу и Малој антанти.

Из ових бележака може да се види да се не ради само о оцени југословенске политике према Немачкој, већ и о одобравању такве обазриве политике. То нарочито јасно долази до изражаја у белешци Омалиа од 14. новембра 1935. године, која гласи: „Колико је нама познато, Југославија нема ништа да добије признавањем Русије сем ако не жели да се рекламира као присталица политике оличене у француско-руском и чешко-руском споразуму. Кнез Павле зна савршено добро да је појава те политике узнемирила Немачку више но било шта друго што се догодило

⁶⁸ Он је ово поткрепио изјавом Мартинеца да, уколико Мађарска не би интервенисала, Југославија се не би нужно осећала обавезном да брани Чехословачку против немачке агресије. (PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, Балфуров извештај бр. 241, Београд, 5. 10. 1935.)

⁶⁹ PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, белешка Роберта Ванситарта од 15. 11. 1935. и телеграм посланику Хору бр. P 6752/5352/67, Лондон, 22. 11. 1935.

у последње време и он је у више махова рекао да нема намеру да следи линију која ће га довести у политички сукоб са Немачком.⁷⁰ Сарцент је додао да се слаже са овом оценом.⁷¹

Жеља југословенске владе да се не замера Немачкој успостављањем дипломатских односа са Совјетским Савезом ојачала је после почетка италијанске агресије против Етиопије. Југословенски владајући кругови су ценили да ће ангажованост Италије у Африци умањити изгледе Аустрије да се одупре немачком притиску за аншлус.⁷² Сем тога, учешће у економским санкцијама против Италије учинило је Југославију економски још зависнијом од Немачке, која је искористила ову изваредну прилику да преузме највећи део југословенског извоза у Италију и да постане далеко најјачи спољнотрговински партнер Југославије.⁷³

Ово је утицало да кнез Павле и Стојадиновић пожуру да Немачкој ставе до знања услуге које су јој учинили својом антисовјетском политиком. После разговора са кнезом Павлом почетком децембра 1935. године посланик Херен је извештавао немачко министарство иностраних послова да га је Павле уверавао да су он и Стојадиновић недавно учинили немачкој политици добру услугу, јер им је „у последњем тренутку пошло за руком да спрече оклапање једног совјетско-румунског пакта“. Кнез Павле је тврдио да „верује да је овога пута краљу Каролу отворио очи пред комунистичком опасношћу“, због чега је Титулеску бесан на њега и Стојадиновића.⁷⁴

Поред жеље да се не замера Немачкој, као значајан моменат који је утицао на одбијање југословенске владе да успостави дипломатске односе са Совјетским Савезом навођено је и нерешено хрватско питање. Према изјави чехословачког посланика у Букурешту Јана Шебе енглеском посланику Хору, на седници Сталног савета Мале антанте на Бледу крајем августа 1935. године југословенска влада је најавила своју намеру да призна Совјетски Савез чим се буде споразумела са хрватском опозицијом. Шебе је овим поводом изјавио да се Хрватска сељачка странка од 1920. године залагала за признавање Совјетског Савеза и да је очигледно сувише опасно отварање совјетског посланства у Београду, пошто би то Хрвати сматрали победом над београдском

⁷⁰ PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, Белешка начелника одјељења за јужну Европу од 14. XI 1935.

⁷¹ Исто, напомена Сарцента на белешци O'mallia.

⁷² PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, Балфуров извештај бр. 241, Београд, 5. 10. 1935.

⁷³ Вид. Ж. Аврамовски, *Балканске земље и велике силе*, глава III.

Zentralen Staatsarchiv, Potsdam, AA, Büro Ram, Handakten Reichsaussen ministers Protoktor fon Neurath, Bulgarien, Jugoslaviien, Mai 1935 — april 1937, писмо фон Херена Нојрату, Београд, 6. 12. 1935. Вид. Волков, *Внешњаја политика Југославији в 1935—1936 г г*, Советское славјановедение Москва, 1/1965, 39.

владом и постојала би опасност да они интригирају са совјетским посланством.⁷⁵

Енглеоски посланик у Београду, Камбел, сматрао је да је интерпретација Јана Шебе нетачна. Он је тврдио да став Стојадиновића на Бледу ни у ком случају не може да се тумачи тако. Односно, да он није изјавио да ће југословенска влада признати Совјетски Савез чим буде решено хрватско питање, већ да види непремостиву тешкоћу за признање док год хрватско питање не буде решено.⁷⁶ Ова Кембелова оцена потврђује се као тачна и у извештају Јана Шебе о разговору са кнезом Павлом у Букурешту у јуну 1936. године. Према овом извештају, Павле је изјавио: „Присуство совјетског представника у Београду пре споразума са Хрватима могло би неповољно утицати на преговоре и због тога ће бити могуће да се питање признања узме у обзир тек после српско-хрватског споразума“⁷⁷ (подвукао Ж. А.).

Очигледно је да је од стране кнеза Павла и Стојадиновића хрватско питање — као унутрашњеполитички проблем — употребљено као најпогоднији изговор за одлагање признања Савјетског Савеза. Кембел је с правом оценио да се решење овог питања не може сагледати и да стављање признања Совјетског Савеза у зависности од овог питања у ствари значи његово одлагање на неодређено време. Он се слагао да је хрватско питање један од чинилаца за антисовјетску политику београдске владе и уједно зависност од овог питања у ствари значи његово одлагање на настојања, али је нагласио да постоји још „мржња кнеза Намесника (само мања него краља Александра) према совјетском режиму, противљење да се непотребно иритира Немачка, одсуство сваке видљиве компензационе предности“, затим страх владајућих кругова да ће због повезаности у блиској прошлости југословенски народ постати лак плен бољшевичке пропаганде.⁷⁸

У Форенџ офису су се сагласили са оценама Кембела, јер су у истом смислу говорили и ранији извештаји посланика Хендерсона. У службеној белешци поводом ових извештаја Читем је забележио да „оно чега се покојни краљ Александар плашио више од свега, а чега се сада плаши кнез Павле, јесте да би резултат обнове односа са Русијом било ширење комунизма у словенским државама на Балкану повезаног на неки нејасан начин с панславизмом. Ја не бих рекао да је снажно католичка Хрва-

⁷⁵ PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, извештај посланика Хора бр. 52. Букурешт, 9. 11. 1935.

⁷⁶ PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, извештај посланика Кембела бр. 21, Београд 12. 11. 1935.

⁷⁷ Деак, *op. cit.*, 274.

⁷⁸ PRO, FO, 371, 1935, фасц. 19503, Кембелов извештај бр. 21 од 12. 11 и бр. 282 од 25. 11. 1935.

тска за большевичке интриге. Главна замерка комунизму остаће и после решења хрватског питања“.⁷⁹

Полазећи од оваквих оцена, Форен офис је сматрао да не предстоји скоро признање Совјетског Савеза од стране Југославије, и без обзира на полемику између кнеза Павла и Титулескуа око интерпретације енглеских изјава у јулу 1935. године — узето је становиште да је за Енглеску у толико боље у колико буде мање доведена у ситуацију да мора да изрази своје мишљење о питању југословенског признавања Совјетског Савеза.⁸⁰

Ако се зна да је Ванситарт сасвим одређено забележио да у случају постављања званичног питања од стране југословенске владе, енглеска влада не би могла да саветује решење које би било у супротности са њеном праксом, односно да би њен савет могао бити позитиван, онда је избегавање да се изражава мишљење у том питању равно охрабрењу негативног држања југословенске владе. Да није било тако, ништа није стајало на путу енглеској влади да и без формалног питања стави своје становиште до знања југословенској влади. Уосталом, изјаве које је учинио посланик Хендерсон кнезу Павлу још у јулу сасвим одређено су говориле у прилог негативног става енглеске владе према признању Совјетског Савеза. Овакав став се потврђује и разумевањем које се показује у енглеским дипломатским документима за „разлоге“ који су утицали на држање југословенске владе. То је пре свега жеља да се не изазива Немачка и да се не дозволи јачање утицаја Совјетског Савеза у европској политици.⁸¹ Ови разлози су били главни покретач енглеске владе и у наредне две године, када је врло одређено одбила да одобри пројекат пакта о узајамној помоћи између Француске и Мале антанте као целине, који би индиректно увео Југославију и Румунију у

⁷⁹ Исто, белешка Chedhem-а од 14. XI 1935.

⁸⁰ Исто, телеграм посланику Хору бр. P 6752/5352/67, Лондон, 22. 11 1935.

⁸¹ Ова енглеска документа показују да је немачко министарство иностраних послова добијало контраверзне извештаје о енглеском ставу према југословенско-совјетским односима. Насупрот вестима од почетка августа 1935. да је енглеска влада саветовала југословенској влади да неодложно призна Совјетски Савез (вид. нап. 46), почетком 1936. године добијене су вести да је Енглеска саветовала Београду да не призна СССР. Ове вести су ускоро оцењене као нетачне. Нова верзија, коју је доставио Рибентроп, била је да је француска влада почетком 1936. године затражила од енглеске владе да утиче на Југославију у прилог признања Совјетског Савеза и да је енглеска влада, иако не са нарочитим инсистирањем, изашла у сусрет овој француској жељи. Ово је примљено као тачно, јер се сматрало да је енглеској влади, која је подржала пријем СССР у Друштво народа, после увођења економских санкција против Италије Совјетски Савез потребан као фактор који подржава такву политику. (РА, Abt: IV; Russland; Politische Beziehungen zw. Russland und Jugoslawien Bd. 1, Рибентропов извештај из Лондона од 21. I 1936).

француско-чехословачко-совјетски систем пактова. Тада је јасно формулисан енглески став да не жели да заоштрава односе са Немачком и да је у том циљу чак спремна да жртвује Чехословачку, а да подстиче пољско-румунски савез, који је био отворено антисовјетски.⁸²

На крају треба закључити да антисовјетска политика југословенских владајућих кругова и двора није била изолована акција према Совјетском Савезу, већ је од стране западних сила та политика стимулирана као средство да се парализују акције за стварно укључење Совјетског Савеза у европски систем колективне безбедности. Лавал је хтео да користи Совјетски Савез за притисак на Немачку да прихвати политику споразума са западним силама. Он је потписао са Совјетским Савезом пакт о узајамној помоћи, као наслеђе Бартуове политике, али је истовремено водио политику зближења са Немачком.⁸³ Зато је стално одлагао ратификацију пакта са Совјетским Савезом и истовремено охрабривао антисовјетску политику југословенске владе и двора, чиме је индиректно утицао и на парализање Титулескуових настојања да доведе до румунско-совјетског пакта. То јасно говори да је Лавал пакт са Совјетским Савезом користио пре свега као адут да приволи Немачку на пупуствивије држање према Француској и прихватање сарадње са западним силама.

Dr. Živko Avramovski

POSITION ANTISOVIETIQUE DU GOUVERNEMENT
YOUGOSLAVE ET DES PUISSANCES OCCIDENTALES
EN 1935.

— RESUME —

Après l'arrivée au pouvoir de Hitler et surtout après l'abandon de la Société des Nations en octobre 1933. un danger direct menacé le système français des pactes en Europe de l'Est et du Sud-Est. Vu que l'Allemagne menait ailleurs une politique antisoviétique ouverte et que l'Union soviétique s'est mise à mener une politique active de sécurité collective, le gouvernement français a dû demander une collaboration avec elle pour la répression du danger allemand. Dans cette liaison s'est posée la question du règlement des relations entre les pays de la Petite Entente et de l'Union soviétique.

⁸² Ž. Avramovski, Stanovisko Anglicka k projektu paktu o vzájomnej pomoci medzi Francúzskom a Malou dohodou, Historickú časopis, XXII; 3; Bratislava 1974, 419—438.

⁸³ Вид. Ё. Beneš, Pameti: Od Mnihova k nove valce a k novemu vitežství, Obris—Praha, 1948, 42.

Cependant, le gouvernement yougoslave en a pris une position, négative de peur de renforcement de l'influence soviétique dans le peuple et dans le désir de ne pas tomber en disgrâce en Allemagne qui tâchait de se présenter comme défenseur de la Yougoslavie du danger italien. C'est pourquoi la Yougoslavie ne s'est pas associée avec ses partenaires de la Petite Entente en juin 1934, lors de la reconnaissance de l'Union soviétique.

Après la signature par la Tchécoslovaquie du pacte d'amitié et d'assistance mutuelle avec l'URSS en 1935, on a posé la question de signature d'un tel pacte de la part de Roumanie, par lequel aurait été assuré le droit de passage de l'Armée soviétique par le territoire roumain en cas de besoin d'accourir à l'aide à la Tchécoslovaquie. Pour ce pacte s'engageait le ministre des Affaires Etrangères Titulescu. (Titoulescu), mais les partis de droite, avec l'aide directe de l'Allemagne, menaient une action décisive contre la collaboration avec l'URSS. Dans ces circonstances s'imposait une question très importante, le renouement des relations diplomatiques entre la Yougoslavie et l'URSS, car cela signifierait un renforcement des positions de Titoulescu et de sa politique de collaboration avec l'URSS. C'est pourquoi la Tchécoslovaquie a intervenu à Belgrade en faveur de la régularisation des relations avec l'Union soviétique. Cependant, le gouvernement et la cour yougoslaves ont refusé de nouveau de faire cela, sous prétexte qu'ils ne voulaient pas provoquer l'Allemagne avec laquelle la Yougoslavie avait déjà des relations économiques très étroites et aussi parce qu'ils craignaient que la présence d'un représentant soviétique pourrait influencer tant l'intensité de la lutte des classes de la classe des travailleurs que la lutte du peuple mécontent contre le système centraliste dans le pays. Se basant sur les documents diplomatiques anglais, l'auteur a constaté que la position antisoviétique des milieux dirigeants yougoslaves était incitée aussi par les gouvernements français et anglais, qui ne désiraient pas l'accroissement du rôle politique de l'Union soviétique en Europe.

Après la signature du pacte d'aide mutuelle avec l'Union soviétique de la part du gouvernement français sous Pierre Laval en date du 2 mai 1935, et ayant en vu le rôle de ce gouvernement envers les relations yougoslavo-soviétiques, l'auteur a tiré la conclusion que le gouvernement de Laval ne menait pas une politique d'amitié sincère avec l'Union soviétique, car il utilisait le pacte avec eux comme moyen de pression sur l'Allemagne afin de la faire consentir à une attitude plus indulgente envers la France et à la collaboration avec les puissances occidentales.